

יסודות יבמות

שיעור שמונה עשר

"ולערב אל תנח ידך"

מקורות

- א. משנה סא; גמ' סב: "מתניתין דלא... כרבי יהושע"
 ב. רי"ף יט: "מתני'... מצות פריה ורביה"; בעל המאור, מלחמות והשגות הראב"ד, שם; רא"ש פ"ו סי' ט
 ג. שאילתות דרב אחאי שאילתא קסה
 ד. רמב"ם הל' אישות פט"ו ה"א והט"ז; [השגות הרמ"ך, שם]
 ה. בית שמואל סי' א ס"ק א; פתחי תשובה שם, ס"ק א]

השגות הראב"ד על המאור יט:

אמר אברהם: תמה אני על דבריו, שאלו אמר רבי יהושע לא יבטל אדם מפריה ורביה אפילו יש לו כמה בנים נראה חולק על משנתנו לגמרי. אבל הוא לא אמר אלא היו לו בילדותו יהיו לו בנים בזקנותו, והביא לו פסוק מדברי קבלה והוא אינו מפורש אבל כעין אסמכתא, על כן אמר הרב ז"ל כי הוא מדרבנן. ומשנתנו לא הזכיר מצוה זו כלל, מ"מ תרוייהו איתנהו האי כדיניה והאי כדיניה. מצות פריה ורביה דאורייתא מוכר ספר תורה כדי ליקח אשה בת בנים, אבל לרבנן לא ימכור לפי שאינו רואה סימן ברכה אלא אם כן מוכרו לדבר גדול. והא שמואל שהוא רבו של רב מתנה כדאיתא בקדושין בעשרה יוחסין ובכמה דוכתי. לא אמר אף על פי שיש לו כמה בנים אסור לעמוד בלא אשה, ולא אסור לבטל, אלמא אין בו לא איסור עשה ולא איסור לאו אלא כעצה טובה קאמר לה רבי יהושע: אף על פי. אבל לעמוד בלא אשה איכא איסור שמא יבא לידי הרהור עבירה, ואם בזה לא ימכור ספר תורה, כל שכן על זה.

שאלתות דרב אחאי שאילתא קסה

ברם צריך למימר, אילו מאן דאית ליה וידע בנפשיה דבר אולודי הוא, מי מחייב בפריה ורביה אי לא? מי אמרינן, כיון דאית ליה בני הא קיים ליה פריה ורביה, או דילמא אף על גב דאית ליה מיחייב למיעסק בפריה ורביה ואולודי בני, דלא ידע אי בני דינקותיה מצליחים אי בני דסיכותיה מצליחים... תא שמע, דתניא, רבי יהושע אומר: אף על פי שנשא אדם אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו, ואף על פי שהיו לו בנים בילדותו יהיו לו בנים בזקנותו, שנאמר 'בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך', ואמר רב מתנה: הלכתא כרבי יהושע, וכך הלכתא.

המשנה אומרת:

לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים. בית שמאי אומרים: שני זכרים. ובית הלל אומרים: זכר ונקבה, שנאמר 'זכר ונקבה בראם'.
 [משנה סא:]

מדברי המשנה עולה שאדם שיש לו בנים יכול להיבטל מפריה ורביה.

הגמרא אומרת על כך:

מתניתין דלאו כרבי יהושע, דתניא, רבי יהושע אומר: נשא אדם אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו, היו לו בנים בילדותו יהיו לו בנים בזקנותו, שנאמר 'בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים'. [יבמות סב:]

מדברי הגמרא עולה כי רבי יהושע חולק על העולה ממשנתנו: לעומת המשנה הסוברת שאדם שיש לו בנים יכול להיבטל מפריה ורביה, רבי יהושע סובר שגם מי שיש לו בנים צריך להמשיך ולעסוק בפריה ורביה.

רש"י מבאר את הנלמד, לשיטת רבי יהושע, מן הכתוב "בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך, כי אינך יודע אי זה זרע יכשר, ואם שניהם כאחד טובים":

אי זה יכשר – איזה זרע יהא הגון וירא שמים ומתקיים. [רש"י שם, ד"ה אי זה]

מדבריו עולה כי חובת ההולדה לאחר קיום מצות "פרו ורבו" היא משום ש"אינך יודע אי זה יכשר"¹.

דברים אלו מפורשים בשאלות:

ברם צריך למימר, אילו מאן דאית ליה וידע בנפשיה דבר אולודי הוא, מי מחייב בפריה ורביה אי לא? מי אמרינן, כיון דאית ליה בני הא קיים ליה פריה ורביה, או דילמא אף על גב דאית ליה מיחייב למיעסק בפריה ורביה ואולודי בני, **דלא ידע אי בני דינקותיה מצליחים אי בני דסיבותיה מצליחים**... תא שמע, דתניא, רבי יהושע אומר: אף על פי שנשא אדם אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו, ואף על פי שהיו לו בנים בילדותו יהיו לו בנים בזקנותו, שנאמר 'בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך', ואמר רב מתנה: הלכתא כרבי יהושע, וכן הלכתא. [שאלות דרב אחאי שאלתא קסה]

על פי דבריהם, מדין תורה אדם "שיש לו בנים" רשאי להיבטל מפריה ורביה, אך מדרבנן חובה להמשיך ולעסוק בפריה ורביה, וחובה זו נלמדת מהכתוב "ולערב אל תנח ידך".

מדברי הרמב"ם עולה שיטה שונה בעניין זה. הרמב"ם פותח את הפרק העוסק במצות "פרו ורבו" בדברי המשנה דלעיל:

האישה שהרשת את בעלה אחר הנישואין שימנע עונתה, הרי זה מותר. במה דברים אמורים? בשהיו לו בנים, שכבר קיים מצות פריה ורביה. אבל אם לא קיים, חייב לבעול בכל עונה עד שיהיו לו בנים, מפני שהיא מצות עשה של תורה, שנאמר 'פרו ורבו'.

[הל' אישות פט"ו ה"א]

יחד עם זאת, הרמב"ם פוסק להלכה את דברי רבי יהושע:

אף על פי שקיים אדם מצות פריה ורביה, הרי הוא מצווה מדברי סופרים שלא יבטל מלפרות ולרבות כל זמן שיש בו כח, שכל המוסיף נפש אחת בישראל כאילו בנה עולם. [שם, הט"ז]

מקור שיטתו בדברי הר"ף:

תני רבי יהושע: נשא אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו, היו לו בנים בילדותו יהיו לו בזקנותו, שנאמר 'בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך'. אמר רב מתנה: הלכה כדברי רבי

¹ וכן עולה מדברי הרשב"ם [ב"ב צא. ד"ה כדריה].

יהושע. והא מילתא דרבנן היא, אבל דאורייתא, כיון שיש לו זכר ונקבה קיים מצות פריה ורביה.
[ר"ף יט:]

הר"ף מביא את דברי רבי יהושע, ואינו מעיר שהם חולקים על משנתנו. מכך נראה כי הר"ף והרמב"ם סוברים – וייתכן שהייתה להם גרסה שונה בדברי הגמרא² – שאין מחלוקת בין המשנה לבין רבי יהושע: מצות "פרו ורבו" מתקיימת בהולדת בן ובת, והכתוב "ולערב אל תנח ירך" מחדש דין נוסף – "שלא יבטל מלפרות ולרבות כל זמן שיש בו כח, שכל המוסיף נפש אחת בישראל כאילו בנה עולם".

נמצא, כי לשיטת רש"י והשאלות, הכתוב "ולערב אל תנח ירך" מהווה מעין הרחבה של מצות "פרו ורבו". אמנם מדאורייתא המצוה התקיימה, אך מדרבנן האדם אינו נפטר ממנה משום ש"אינך יודע אי זה יכשר". לעומת זאת, לשיטת הר"ף והרמב"ם, הכתוב "ולערב אל תנח ירך" מחדש חיוב נפרד: מלבד מצות "פרו ורבו", קיימת חובה נוספת, הנובעת ממעלת 'הוספת נפש בישראל'³.

מחלוקת עקרונית זו משליכה גם על גדרי מצות "ולערב אל תנח ירך": אם מצות "ולערב אל תנח ירך" היא הרחבה של מצות "פרו ורבו", גדריה אמורים להיות זהים לגדרי מצות "פרו ורבו". לעומת זאת, אם זו מצוה עצמאית, ייתכן והיא בעלת גדרים שונים.

בעל המאור נוקט כהבנה הראשונה, המשווה בין שתי המצוות:

וכיון דאיפסקא הלכתא כרבי יהושע, ממילא אידחא לה מתניתין ד'לא יבטל', וליתא למתניתין מקמי ברייתא, אלא אפילו יש לו בנים לא יבטל מפריה ורביה, ולכתחילה אינו נושא אשה דלאו בת בנים אף על פי שיש לו כמה בנים, ומוכר ספר תורה לישא אשה בת בנים. ואף על גב דמדרבנן היא, אין הפרש בכך בין דאורייתא לדרבנן. [המאור הגדול כ.]

לדבריו, ההבדל האם יש לו בנים הוא רק בתוקף חיוב ההולדה, דאורייתא או דרבנן, אך גדר החיוב ביסודו זהה⁴.

הרמב"ן חולק על בעל המאור וטוען שקיים הבדל גדול בין "פרו ורבו" ל"ולערב":

ומיהו לענין דינא נמי נפקא מינה, דאי דאורייתא היה מכין אותו, כעניין שאמרו במי שאומרין עשה לולב ואינו עושה, סוכה ואינו עושה, שהיו מכין אותו עד שתצא נפשו, והיו משמתין ומחרימין ועושין הרדפה. אבל משום מצוה דרבנן דלאו תקנתא היא אלא כעין יישוב דרך ארץ, אין מחמירין עליו כל כך. [מלחמות יט:]

לפי הרמב"ן, "ולערב אל תנח ירך" אינו מהווה חובה גמורה, אלא "כעין ישוב דרך ארץ" – הנחיה של חכמים על צורת ההתנהלות הראויה והנכונה.

² עי' רא"ש [פ"ו סי' ט] המעיר על כך. [ועי' בעל המאור [שם] החולק על הר"ף לאור דברי הגמרא דלעיל, ורמב"ן [מלחמות, שם] המיישב את הר"ף לפי הגרסה שלפנינו].

³ הרמב"ן [בהשגותיו על הרמב"ם, שם] משיג על טעמו של הרמב"ם: "בגמרא סמך לה אקרא ד'בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ירך כי לא תדע אי זה יכשר', דחייש למיתת הראשונים ונמצא שלא קיים המצוה, והוא נתן בכאן טעם משום תוספת נפש אחת, וצ"ע". הנצי"ב [העמק שאלה קסה, ג] מבאר, כי לשיטת הרמב"ם, הדין אינו נלמד מהמילים "כי אינך יודע אי זה יכשר" (כשיטת רש"י והשאלות), אלא מעצם הצינון: "ולערב אל תנח ירך... ואם שניהם כאחד טובים".

⁴ אמנם, בעל המאור מודה שקיימים שני הבדלים בין המצוות: לגבי האיסור להיבטל מפריה ורביה אם שהה עם אשתו עשר שנים ולא ילדה, ולגבי נשיאת אישה לפני שמלאו שלושה רגלים למות אשתו. בעל המאור מנמק את ההבדל הראשון: "שלא אמר רבי יהושע אלא במנהג דרך ארץ, מדקא נסיב תלמודא 'בבקר זרע את זרעך', אבל לא חייב לגרש בכך". ויש ללמוד מכך כי גם לשיטתו קיים הבדל מסוים בין המצוות: מצות "פרו ורבו" מחייבת על הולדת ילדים בכל תנאי, ואילו מצות "ולערב" מלמדת על חיוב "במנהג דרך ארץ" – כאשר האדם נשוי לאישה היכולה להוליד, אך היא אינה מצווה עליו לגרש את אשתו ולישא אחרת.

מדברי הרמב"ן עולה בבירור כהבנה השנייה, על פיה "ולערב אל תנח ידך" אינו הרחבה של מצות "פרו ורבו" (מחשש למיתת הילדים שנולדו וכדו'), אלא זהו עניין העומד בפני עצמו, וכדברי הרמב"ם דלעיל: "שלא יבטל מלפרות ולרבות כל זמן שיש בו כח".

מדברי הרמב"ן משתמע ש"ולערב" אינו מהווה חובה גמורה, ולכן אדם שיש לו ילדים הנמנע מהולדת ילדים נוספים אינו נקרא עבריין. לעומת זאת, מלשון הרמב"ם נראה לא כך:

אף על פי שקיים אדם מצות פריה ורביה, **הרי הוא מצווה מדברי סופרים** שלא יבטל מלפרות ולרבות כל זמן שיש בו כח, שכל המוסיף נפש אחת בישראל כאילו בנה עולם. [שם, הט"ז]

מבואר מדבריו שזו חובה גמורה מדרבנן⁵. עם זאת, מדבריו עולה שגדרי חובה זו אינם שווים לגדרי מצות "פרו ורבו".

לגבי מי שאין לו בנים כותב הרמב"ם:

האישה שהרשת את בעלה אחר הנישואין שימנע עונתה, הרי זה מותר. **במה דברים אמורים? בשהיו לו בנים, שכבר קיים מצות פריה ורביה. אבל אם לא קיים, חייב לבעול בכל עונה עד שיהיו לו בנים, מפני שהיא מצות עשה של תורה, שנאמר 'פרו ורבו'.**

[הל' אישות פט"ו ה"א]

מפורש בדברי הרמב"ם, כי מצות "פרו ורבו" מחייבת "לבעול בכל עונה", ולכן מי שאין לו בנים מחויב בכך גם אם האישה מוחלת על מצות עונה.

הבית שמואל תמה על דברי הרמב"ם:

ומשמע אחר שיהיה לו בנים מהני רשות שלה אפילו אם יכול להוליד. ואיני יודע מנא ליה לרמב"ם חילוק זה דמהני מחילה שלה אחר הקיום 'פרו ורבו' ולא מהני קודם שקיים 'פרו ורבו', דהא אפילו אם קיים 'פרו ורבו' מכל מקום חייב לקיים 'לערב אל תנח ידך'.

[בית שמואל סי' א ס"ק א]

לטענתו, הואיל ואדם שיש לו בנים מצווה ב"ולערב אל תנח ידך", כיצד מועילה מחילת האישה לפוטרו מן המצוה המוטלת עליו?!

הברכי יוסף מיישב את תמיהת הבית שמואל:

לכן נראה דלא קשיא מידי, דאם קיים 'פרו ורבו' אין חייב לבעול בכל עונה, אבל משום 'לערב אל תנח' תסגי לעתים רחוקות, ואין צורך בכל עונה. וקרא הכי כתיב: 'ולערב אל תנח ידך', שלא יניח לגמרי. [ברכי יוסף שם, ס"ק ב]

לדברי הברכי יוסף, גדרי "ולערב אל תנח ידך" אינם זהים לגדרי מצות "פרו ורבו": מצות "פרו ורבו" מחייבת "לבעול בכל עונה", ואילו מצות "ולערב אל תנח ידך" מחייבת שלא להיבטל באופן מוחלט מפריה ורביה, אך אין חובה לעשות זאת באופן רצוף וקבוע⁶.

קעין דברים אלו כותב האגרות משה:

ואין הפירוש דהם תיקנו שחייב בפר"ר לעולם שלא שייך להקל בשביל שהוא מדרבנן בשביל קושי קצת... אלא מוכרחין לומר דהוא חיוב אחר... דלא יבטל מפר"ר, שלכן הוא רק לענין

⁵ עי' שו"ת שאגת כהן [סי' יב] להרחבה בעניין זה.

⁶ דברי הברכי יוסף מובאים בפתחי תשובה [שם, ס"ק א].

שחייב ליקח אשה בת בנים שבדרך הטבע יוליד ממנה בנים, אף כשימנע מלבעול כשיקשה לו אפילו בקצת קושי, וזה סגי לקיום חיוב שבת. [שר"ת אגרות משה ח"ד סי' לב אות ג]

לפי דבריו, מצות "פרו ורבו" מחייבת לעסוק באופן רצוף בפריה ורביה, ובשל כך האדם מחויב "לבעול בכל עונה". לעומתה, מצות "ולערב אל תנח ידך" מחייבת שלא להיבטל באופן מוחלט מפריה ורביה, אך אם יש לו או לאשתו קושי – מותר להם להימנע מהולדה לתקופה מסוימת.

המחלוקת בגדר מצות "ולערב" משליכה גם על דין מכירת ספר תורה לצורך קיום מצוה זו.

בעל המאור כותב:

ומוכר ספר תורה לישא אשה בת בנים. ואף על גב דמדרבנן היא, אין הפרש בכך בין דאורייתא לדרבנן. [המאור הגדול כ.]

לדבריו, כשם שמוכרים ספר תורה לצורך מצות "פרו ורבו"⁷, כך מוכרים ספר תורה לצורך מצות "ולערב אל תנח ידך".

הראב"ד חולק על שיטת בעל המאור:

תמה אני על דבריו, שאילו אמר רבי יהושע 'לא יבטל אדם מפריה ורביה אפילו יש לו כמה בנים' נראה חולק על משנתנו לגמרי. אבל הוא לא אמר אלא 'היו לו בילדותו יהיו לו בנים בזקנותו', והביא לו פסוק מדברי קבלה, והוא אינו מפורש אבל כעין אסמכתא, על כן אמר הרב ז"ל כי הוא מדרבנן. ומשנתנו לא הזכיר מצוה זו כלל, מכל מקום תרוייהו איתנהו האי כדיניה והאי כדיניה: **מצות פריה ורביה דאורייתא מוכר ספר תורה כדי ליקח אשה בת בנים, אבל לדרבנן לא ימכור.** [השגות הראב"ד על המאור, שם]

לשיטתו, מוכרים ספר תורה לצורך מצות "פרו ורבו" בלבד, ולא לצורך קיום מצות "ולערב אל תנח ידך".

טעמו של הראב"ד מפורש בהמשך דבריו:

אין בו לא איסור עשה ולא איסור לאו, אלא כעצה טובה קאמר לה רבי יהושע. [שם]

לפי דבריו, "ולערב אל תנח ידך" אינו מהווה חובה גמורה אלא כעין עצה טובה, ולכן לצורך זה לא מוכרים ספר תורה.

הגדרה מעין זה ביחס ל"ובערב" עולה מדברי הרמב"ן דלעיל: "דלאו תקנתא היא אלא כעין יישוב דרך ארץ". אמנם, הרמב"ן נוקט שלצורך זה מוכרים ספר תורה:

ולעולם הוא מוכר ספר תורה ואפילו יש לו כמה בנים משום 'לשבת יצרה' והא קא עביד שבת. [מלחמות, שם]

מדבריו עולה כי מכירת ספר תורה אינה נובעת מחובת הגברא של "פרו ורבו", אלא יסודה בקיום המגמה של יישוב העולם: "לא תוהו בראה לשבת יצרה". בשל כך, על אף שמצות "ולערב אל תנח ידך" אינה מחילה חיוב גמור (והנמנע ממנה אינה נקרא עבריון), גם אדם שיש לו בנים מוכר ספר תורה כדי לישא אישה בת בנים וכך להוליד ילדים נוספים וליישוב את העולם.

לסיום נציין לדברי הרא"ש הטוען כי לשיטת הר"ף אין מוכרים ספר תורה לצורך מצות "ולערב":

⁷ כדברי הגמרא [מגילה כז.]: "דאמר רבי יוחנן משום רבי מאיר: אין מוכרין ספר תורה אלא ללמוד תורה ולישא אשה".

בכל הספרים כתוב 'מתניתין דלא כרבי יהושע', ורב אלפס לא כתבו... משמע דסבירא ליה דאיתא למתניתין ודרבי יהושע ודרב נחמן, וכדמפרש הש"ס: 'נפקא מינה למכור ספר תורה'. כלומר, לעולם יש לו ליקח אשה בת בנים כרבי יהושע אם ספק בידו, אבל אם אין ספק בידו אז אם אין לו בנים ימכור ספר תורה ויקח אשה בת בנים, **ואם יש לו בנים אינו מחויב למכור ספר תורה כדי שיקח אשה בת בנים**, אלא יקח שאינה בת בנים ואל יעמוד בלא אשה, כדרב נחמן. [רא"ש פ"ו סי' ט]

מדבריו נראה שמצות "ולערב" מהווה חובה גמורה, ואף על פי כן אין מוכרים ספר תורה בשבילה. על פי שיטתו, מוכרים ספר תורה רק לצורך קיום מצוה דאורייתא של "פרו ורבו", ולא לצורך קיום דין דרבנן שהסמיכוהו על הכתוב "ולערב אל תנח ידך"⁸.

הערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל
ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

⁸ עי' העמק שאלה [קסה, ד] להרחבה בעניין זה.